

TOPÒNIMS RIBAGORÇANS AL
CARTORAL DEL MONESTIR DE LAVAIX,
DURANT ELS S. XI-XIII

GLÒRIA FRANCINO PINASA

El monestir de Lavaix,¹ un dels centres medievals més importants de la Noguera Ribagorçana, juntament amb Sant Andreu de Barravés i el monestir d'Alaó, ens ha deixat uns carreus impressionants sota les aigües de l'embassament d'Escales i molta història en el seu Cartoral. Es troba situat en la confluència del barranc de Gironella i el marge del riu Noguera Ribagorçana.

Dues raons ens han portat fins a aquest breu treball:

En primer lloc, l'any 1995 vàrem fer un buidat dels 74 documents que I. Puig i Ferreté va publicar sobre l'època dels segles XI-XIII de Lavaix —en gran part inèdits fins aleshores, 1984. També en aquell temps vàrem començar a fer la recollida oral dels topònims d'aquesta zona, des de la vall de Malpàs fins al Pont de Suert. Comprovàrem que dins dels documents esmentats hi apareixien els noms de totes les poblacions, moltes deshabitades, però gairebé no hi sortia reflectida la toponímia menor que, per altra banda, es va perdent degut a què els terrenys o bé són erms o bé serveixen per al pasturatge, i són mínims els propietaris o arrendadors d'aquestes contrades; i aquest és un factor que empobreix la riquesa toponímica d'aquestes valls i muntanyes.

En segon lloc, ja que aquest any s'ha celebrat el 1150 aniversari de la fundació d'aquest cenobi, i al respecte s'ha fet una exposició per conèixer millor la seva història, per què no fer una al·lusió a la toponímia dels seus documents referents als segles XI-XIII?

1. Per conèixer la seva història: I. Puig i Ferreté (1984): *El Cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII*, pàgs. 25-35. *Catalunya Romànica*, vol. 15, 1996, *La Ribagorça*, pàgs. 148-160, L. Sánchez i Vilanova (1998): *L'Alta Ribagorça*, pàgs. 135-141. *Lavaix*, catàleg 1999. J. Vallés i Pujals (1949): *La Cuenca del Ribagorzana*, pàgs. 52-56.

Evidentment, en un article d'aquestes dimensions, ens ha estat impossible de fer-hi constar tota la toponímia ribagorçana que hi ha en aquests textos; així doncs, hem optat per fer-ne una selecció. Hem considerat adient recollir els noms de lloc més propers geogràficament i citats en més ocasions en aquests documents medievals.

La metodologia emprada és la més corrent en aquests estudis toponímics:

Primerament, fem constar la documentació antiga, basant-nos en l'aportació de Puig i Ferreté, s. XI-XIII. A continuació, intentem localitzar el topònim actual. I, finalment, investiguem breument l'origen etimològic del terme.

Com que alguns dels topònims només apareixien una vegada com a nom de lloc o com a referència de l'origen d'un personatge, els hem deixat per a alguna altra ocasió. Heus ací els que hem triat:

Abella

1024 desembre 7: « ... *et ipsa villa que dicitur Abellæ* » (PUIG, D. 20).

Final s. XII «Guillermus comes villam Abeillam» (PUIG, D. 69).

Després 1203: «*Sanctae Ceciliae de Abellæ*» (PUIG, D. 70).

Es tracta del poble Abella d'Adons, situat a l'Alta Ribagorça, on hi ha dues o tres cases, habitades temporalment.

El seu origen etimològic ha estat estudiat per Coromines i sembla clar que ve del llatí *APILE* «*lloc d'abelles, abellar, rusc d'himenòpters*», en el seu plural neutre *APILIA*,² que descriu molt bé l'orografia de les roques d'Abella.

Adons

1016 maig 31: « *terra in castro Adonze, in loco ubi dicitur ad illo Salice* » (PUIG, D. 7)

1024 desembre 7: «*Abella quod est prope ipsum castellum de Atonze*» (PUIG, D. 20).

1035? «*in castro Atonze*» (PUIG, D. 21).

Després 1203: « *Sancti Vicentii de Adonce* » (PUIG, D. 70)

Aquest poblet, pràcticament només habitat temporalment, és molt proper a Abella.

Etimològicament, cal dir que aquest nom ve, segons X. Terrado, del basc, de l'arrel *at(b)e* «pas, port», a la qual s'afegeix el sufix *-tze* i suposa una base hipotètica, **Ataunze* «espai del port», que fonèticament hauria donat l'actual

2. OC, vol. II, pàg. 8.

Adons, i, des del punt geogràfic, és un nom ben adient, ja que es troba entre les serres de la Bedoga d'Adons i Sant Gervàs.³

Aguilar

1090 gener «*in castro Aguilar ... infra terminos de Sas*» (PUIG, D. 33).

1090 setembre 30: «*de castellos quod vocatur Aguilar ... situm in termino de Sass*» (PUIG, D. 34).

1090 gener: «*de castro Aguilar ... infra terminos de Sas*» (PUIG, D. 33)

1090 setembre 30: «*castellos quod vocatur Aguilar ... in termino Sass*» (PUIG, D. 34)

1094-1103: «*homines de Sasso ... alode in Ertæ*» (PUIG, D. 39)

1099 agost 22: «*in villa Aquilaris*» (PUIG, D. 43).

Final s. XII: «*Miro Raimundo villam Aquilarem*» (PUIG, D. 69).

Aquest antic castell és conegut amb el nom popular de Guilar, on hi hagué un poble segons ens confirmen els informants de la zona. És proper a Sas i Castellars.⁴

És un nom molt abundant dins la toponímia; recordem Aguinaliu, entre Benavari i Graus, per exemple. És un derivat de la paraula «àguila», del llatí AQUILARIS.⁵

Buira i Torre de Buira

1161 maig 31: «*Belengarii de Buera*» (PUIG, D. 61).

1167 juliol 29: «*Calveti de Buera*» (PUIG; D. 62).

1197 gener 17: «*meam villam que dicitur Buera*» (PUIG, D. 68).

1016 maig 31: «*ipsam Turrem ad Buera*» (PUIG, D. 6).

Final s. XII: «*Guillermus comes villam Turrem*» (PUIG, D. 69)

Després 1203: «*Sancti Clementis de Turre de Buera*» (PUIG, D. 70)

Es tracta de dues poblacions que són tocant l'una de l'altra, i han tornat a poblar-se, malgrat les cases en runes. Situades a la dreta del Ribagorçana, sobre el Pont de Suert.

Segons Coromines, ve del grec-llatí BOREAS «vent de tramuntana»; crec que —donades les circumstàncies— caldria traduir per «vent de port» que és el

3. OC, vol. II, pàg. 11.

4. L'informant d'aquesta població ens diu que a la Borda de Guilar hi havia una roca amb una pedra que semblava una finestra.

5. OC, vol. II, pàg. 23.

que bufa per aquestes contrades, com més avall assegura l'autor⁶ —en canvi, no parla de la població de Buirà, que és al costat de la Torre de Buirà.

Castellars

1099-1104 novembre: «*in castro qui vocatur Castellaz*» (PUIG, D. 44)

1129 setembre 11: «*villam de Aserant ... in castro Gerundella ... vineas de Arnal Baron de Castellazo*» (PUIG, D. 51)

Actualment, en aquest poble només hi resta la casa de Servent, que és molt antiga. Al seu voltant, terrenys per al pasturatge i llocs deshabitats.

Es tracta d'un nom derivat del llatí CASTELLUM, com molts dels que hi ha per tot arreu, encara que en aquest cas cal destacar-ne el plural, perquè és més habitual trobar-lo en singular.⁷

Cerví

1024 agost 19: «*nos homines de Sasso ... de suum alode de Erta ... in cenobio Lavavis ... de illo alode ... que dicitur Erta ... de illa Portella usque in Cervino ... de Fogazata usque in Orreto*» (PUIG, D. 18).

És un gran cim proper a Erta i Sas, situat entre la Vall de Boí i les valls del Bòsia. Aquest nom va ser estudiat per Coromines quan escrigué l'obra *Toponímia de la Vall de Boí*, i és d'origen llatí, MONS CERVINUS, «muntanya dels cervos o isards»⁸

Coll d'Espina

Abans juliol 1018: «*fines illius de Thoro usque in (sic) Petranera, et de Petra Estremera usque in collo de Spina*» (PUIG, D. 11).

1018 juliol 27: «*de Petranigra usque in Thoro, et de Petra Estremera usque in collo de Spina*» (PUIG, D. 12).

Es tracta d'un nom orogràfic prou habitual en aquestes contrades muntanyenques: vall de Betesa, Casterner de Noals, Senyiu, en aquest cas situat cap a Irgo.

Sembla que l'origen d'aquest nom cal buscar-lo en el nom col·lectiu d'espina «lloc embardissat», donada la vegetació d'aquests colls;⁹ no obstant, un altre

6. OC, vol. III, pàg. 138.

7. OC, vol. III, pàg. 309.

8. OC, vol. III, pàg. 365.

9. OC, vol. IV, pàg. 126.

origen és el que aporta Balari, en el sentit llatí d'ESPINA «espina vegetal, columna vertebral».¹⁰

Coll de Fades

1015 juliol 6/7: «*mito una terra ad penna de Fatas*» (PUIG, D. 5).

És un topònim prou conegut, a la Ribagorça, que no s'ha de confondre amb el situat entre les Paüls i Castelló de Sos; aquest el recollim en el terme de Peranera, Erta i Sas. L'informant d'Erta ens parla també del Colladó.

Nom d'origen llatí, del plural FATA «*els fats*»,¹¹ denominació prou encertada per aquests paratges solitaris on antigament deien que s'amagaven les fades i bruixes.

Enrens

1043 maig: «*ipso castello que dicitur Vilba et ipso collo de Enrrensse usque ipso rio de Ventolano*» (PUIG, D. 22).

1167 juliol 29: «*In Enrrenss*» (PUIG, D. 62)

1181 abril 26: «*Galindus de Enrrenss*» (PUIG, D. 65)

Lloc pertanyent al municipi d'Espluga de Serra, que la informant de Viu coneix perfectament i on diu que hi havia pedres que eren les restes d'una església. L'informant de Trepadús ens comenta que hi havia unes bordes i abans hi vivien els frares al castell.

Sembla que aquest nom és d'origen basc amb el sufix *tze/tzi*, potser del altnav. *erren* «espina, punxa», que hauria donat la base ENRENTZE > Enrens(e); pel seu significat voldria dir «lloc d'esbarzers»,¹² i, com dèiem abans en coll d'Espina, són molt abundants a tota la comarca.

Engorís

1013 octubre 8: «*et de Engurisi usque in Gerundella*» (PUIG, D. 4).

Crec que aquest nom té a veure amb el nom d'una casa de Malpàs, ca d'Angorís,¹³ donat que el canvi d'una vocal inicial *e-* en *a-* és prou habitual.

10. DECat, vol. III, pàg. 645.

11. OC, vol. IV, pàg. 173.

12. OC, vol. IV, pàgs. 66-67.

13. A l'OC, vol. IV, pàg. 67, trobo que Coromines l'acosta a la forma d'Igüerri, jo crec que en aquest cas no ho és. Sí que ho podria ser el nom que ací no analitzo *Duran Raimundus de Gueri* (Puig, D. 68).

Potser es tracta d'un nom de persona aglutinat, és a dir, En Gorís —Gori és un hipònim de Gregori, però en aquest cas sembla que l'accent no es correspondria amb el resultat actual de paraula aguda.

1. Erillcastell = Erill Castell / 2. Erill -la -Vall

1024 juny: «*cenobio Lavadius; est ipsa terra in castro Erilli, in loco ubi didictur Terravone*» (PUIG, D. 17)

1065 febrer 3: «*in insula qui vocant Lavagius, ... ipsa parrochia in Asseranto ... in monte Erir, ... Carbonera in campo Valent*» (PUIG, D. 28)

Després 1203: «*Sanctae Mariae de Erillo*» (PUIG, D. 70)

1153 agost 17: «*Petri Raimundi de Herill ... apud Laceiram*» (PUIG, D. 57)

1167 juliol 29: «*Raimundo de Erill*» (PUIG, D. 62)

1173 abril 27: «*Poncii de Erill*» (PUIG, D. 63)

1173 octubre 17: «*Poncii d. Yrillo*» (PUIG, D. 64)

1197 gener 17: «*Arnaldo de Erill*» (PUIG, D. 68)

El poble d'Erillcastell es troba més amunt de Malpàs; és proper a Esperan. Recordem que el senyor d'Erill tenia la casa feudal a l'actual Erill-la vall, de la Vall de Bot.

El nom compost d'aquest poble és pronunciat com una única paraula, el castell d'Erill. Nom d'origen bascoibèric ILI-ILL, aquest element *ili* ibèric és suposat *iriluri* pel basc; la repetició de l'arrel podria interpretar-se com una ponderació del nom, «El poble dels pobles», és a dir «el poble més gran» per a Erill,¹⁴ i en el cas d'Erillcastell, «el castell del poble més gran o, potser, més important».

Erta

1024 agost 19: «*nos homines de Sasso ... de suum alode de Erta ... in cenobio Lavavis ... de illo alode ... que dicitur Erta ... de illa Portella usque in Cervino ... de Fogazata usque in Orreto*» (PUIG, D. 18).

1094-1103: «*homines de Sasso ... alode in Erta*» (PUIG, D. 39)

1119-1124? maig 21: «*in villis ... Herta et Mancivert ... in castro Pedranera*» (PUIG, D. 50)

1135-1140: «*Raimundi Petri de Erta*» (PUIG, D. 53)

Final s. XII: «*Olofredus diacono Herta*» (PUIG, D. 69)

Després 1203: «*S. Bartolomei de Erta*» (PUIG, D. 70).

14. OC, vol. IV, pàgs. 83-84.

Erta és un poble deshabitat, envoltat d'unes muntanyes imponents. La pronúncia de la *e-* inicial és oberta.

L'etimologia d'aquest nom ve del llatí vulgar *ERGERE, que hauria donat ERIGERE «dreçar, posar dret, redreçar», relacionat amb l'italià erta «pujada».¹⁵ De ben segur que és encertat des de la semàntica aquest resultat perquè per arribar a Erta cal pujar, i un cop allí es pot passar el Port d'Erta.

Esperan

1065 febrer 3: « *in insula qui vocant Lavagius, ... ipsa parrochia in Asseranto in monte Eri, ... Carbonera in campo Valent* » (PUIG, D. 28)

1068 març 10: « *ipsa villa de Aserant* » (PUIG, D. 29)

1129 setembre 11: « *villam de Aserant ... in castro Gerundella ... vineas de Arnal Baron de Castellazo* » (PUIG, D. 51)

1167 juliol 29: « *in Esperanto* » (PUIG; D. 62)

1173 octubre 17: « *dono villam Esperant* » (PUIG, D. 64)

Final s. XII: « *Raimundus Baronis dedit Aseranto villam* » (PUIG, D. 69)

Després 1203: « *Sancti Saturnini d Spranto* » (PUIG, D. 70)

Població entre Igüerri i Malpàs.

Sembla que cal pensar en l'origen basc AZ-PE-IRAN, «l'Iran sota la penya», que va donar Coromines en el llibret *Toponímia de la Vall de Boí*; encara que s'han buscat altres hipòtesis, ara per ara, sembla la més encertada.¹⁶

Fogassada

1024 agost 19: « *nos homines de Sasso ... de suum alode de Erta ... in cenobio Lavavis ... de illo alode ... que dicitur Erta ... de illa Portella usque in Cervino ... de Fogazata usque in Orreto* » (PUIG, D. 18).

El Port de la Fogassada és sinònim del Port d'Erta per als de Sas, és a dir, que és el mateix dir la Muntanya d'Erta que la Fogassada. A Erta recollim la Fogassada, per on baixa el barranc del Port d'Erta.

Aparentment, amb el sufix *-ada* és un nom col·lectiu, derivat del llatí FOCACEA+ATA > «lloc de blat», segons l'*Onomasticon*.¹⁷ Personalment, creiem més adient l'origen que també s'apunta en aquesta mateixa obra, en un FILICACEA+ATA > «lloc de falgueres», en tractar-se d'un nom orogràfic i un lloc

15. OC, vol. IV, pàg. 87.

16. OC, vol. IV, pàgs. 122-123.

17. OC, vol. IV, pàg. 257.

elevat, i fonèticament en català ribagorçà es diu *olzina* per *alzina*; així, també podem admetre *folguera* per *falguera*.

Gironella

1004-1005 octubre: «*illa villa de Gerundellæ*» (PUIG, D. 1).

1013 octubre 8: «*et de Engurisi usque in Gerundellæ*» (PUIG, D. 4).

1015 juliol 6/7 : «*vineam in Gerondellæ*» (PUIG, D. 5).

1129 setembre 11: «*villam de Aserant ... in castro Gerundella ... vineas de Arnal Baron de Castellazo*» (PUIG, D. 51)

1173 abril 27: «*Arnaldi de Gerundellæ*» (PUIG, D. 63)

1173 octubre 17: «*Arnaldus de Gironellæ*» (PUIG, D. 64).

Casa gran, aïllada, que es troba abans d'arribar a Malpàs quan es deixa la C-250 entre el Pont de Suert i Viu de Llevata.

Es veu clar com a diminutiu de Girona, que significaria «les rodalies de la ciutat». Coromines hi veu un origen llatí, de URBS GERUNDA, «la ciutat que ha de ser administrada», al qual s'afegeix el sufix diminutiu -ILLA,¹⁸ efectivament, aquest mas queda als voltants del Pont i de l'antic monestir de Lavaix. És un topònim bastant estès a Catalunya.

Iscles

1140 setembre 9: «*homines sunt duo in Turmo et alio in Aisclæ*» (PUIG, D. 52)

1173 abril 27: «*duos vero in Aisclæ*» (PUIG, D. 63)

1181 abril 25: «*Arnaldi de Aiscli*» (PUIG, D. 65)

1196 juny 3: «*Petrus d'Aysclæ*» (PUIG, D. 67)

1197 gener 17: «*in termino de Aisclæ*» (PUIG, D. 68)

Iscles és un poble de l'Alta Ribagorça aragonesa, proper a Cornudella i Soperuny, però també n'hi havia un proper al Torm, on encara hi ha una ermita i pertany al terme de Sant Orenç, on recollim el topònim la Coma d'Iscles, —la pronúncia del grup *-kl-* es palatalitza *-kll*. També hem recollit que a Gironella hi havia una capella dedicada a Sant Iscle i Santa Victòria.

És ben clar que es tracta d'un nom propi que ha donat un hagiopònim, ACISCULUS > Aisclæ, Iscle.¹⁹

18. OC, vol. IV, pàgs. 354-366.

19. López Santos (1959): *Hagiotoponímia*, ELH, T. I, pàg. 608. OC, vol. IV, pàg. 448. A *Catalunya Romànica*, vol. XV, pàg. 483, apareixen Sant Isdes i Sant Iscles per referir-se a aquest antic lloc.

Lavaix

1013 octubre 8: «*et fines illius de Lavadius usque Petra Extremera*» (PUIG, D. 4).

1016-1035?: «*monasterium qui est edificatus in pau Sovertense ...in loco ubi dicitur Lavagus*» (PUIG, D. 10)

1018 juliol 27: «*in monasterio Lavavis*» (PUIG D. 12).

1024 juny: «*cenobio Lavadius; est ipsa terra in castro Erilli, in loco ubi didictur Terravone*» (PUIG, D. 17)

1024 agost 19: «*nos homines de Sasso ... de suum alode de Erta ... in cenobio Lavavis ... de illo alode ... que dicitur Erta ... de illa Portella usque in Cervino ... de Fogazata usque in Orreto*» (PUIG, D. 18).

1035? juliol: «*in pau Sorbetense, in loco ubi dicitur Lavagus*» (PUIG, D. 21).

1065 febrer 3: «*in insula qui vocant Lavagius,... ipsa parrochia in Asseranto in monte Erir,... Carbonera in campo Valent*» (PUIG, D. 28).

El monestir de Lavaix actualment està negat per les aigües del pantà d'Escales, encara que ja es trobava en runes quan es va fer l'obra hidroelèctrica. Quan el nivell del pantà baixa, es poden veure els carreus per tota la zona que va ser un dels edificis més representatius de la comarca. Es troba entre la confluència del barranc de Gironella i la seva entrada al Noguera Ribagorçana. Topònims actuals recollits al Pont de Suert com a partides són la Isla, Lavaix.

Segons Coromines, cal pensar en un origen llatí, de LAVAIOS O LAVADIOS o un LAVACRUM «rentador» > Lavais o Lavayl i explica que la *l-* inicial no canvia, ja sigui per arcaisme en l'alt-pallarès o per dissimilació de la palatalització davant *-is*.²⁰

Llacera

1007 març: «*in villa Lacera et Palomera et Terratus*» (PUIG, D. 3)

1063: «*homines de Lacera*» (PUIG, D. 17)

Cap al 1140 (1135-1140): «*in villa Lacera, ...Sanctae Mariae de Lacera. Homines de Lacera et Palomera*» (PUIG, D. 54)

1153 agost 17: «*Petri Raimundi de Herill ... apud Laceiram*» (PUIG, D. 57).

Partida pertanyent a Betesa, actualment a alguns pobles del voltant, Cornudella, Sopeira, hi ha cases que s'anomenen així.

20. OC, vol.V, pàgs. 14-15.

Nom estudiat per X. Terrado, el qual el relaciona amb el castell que hi havia en aquest lloc i diu que pot venir de LAQUEARIA «les espitlleres», que eren indispensables per vigilar des dels castells medievals.²¹

Malpàs

1173 abril 27: «*in castro Malpass*» (PUIG, D, 63)

Després 1203: «*S. Petri de Malpaso*» (PUIG, D, 70)

Poble que pertany al Pont de Suert i és un dels que es troba habitat tot l'any.

Segons Coromines, se li adiu molt bé al lloc pel mal pas que hi ha per arribar-hi,²² no obstant això, qualsevol d'aquests pobles té accessos ben escarpats i costeruts.

Massivert

1016-1035: «*de ipsum grado de Manciverte*» (PUIG, D. 10)

1119-1124? maig 21: «*in villis ... Herta et Mancivert ... in castro Pedranera*» (PUIG, D. 50)

Finals s. XII: «*Mancibertum villam*» (PUIG, D. 69)

Després 1203: «*S. Romani de Mansiurto*» (PUIG, D. 70)

Poblet, deshabitat, de la vall de Malpàs. Ve d'un antropònim germànic MARCIBERHT, format amb l'arrel MARK(I) I BERHT «brillant».²³

Miravet

1153 agost 17: «*Guillem Arnald de Miraved*» (PUIG, D. 57)

1161 gener 17: «*donamus Miraved*» (PUIG, D. 60)

Finals s. XII: «*Pontius de Erill ... Miraved*» (PUIG D. 69)

Muntanya entre el terme del Pont de Suert i els de Sirès i Bonansa. Sembla que hi hagué població.

És un dels pocs noms d'origen àrab que hem trobat en aquesta zona de l'Alta Ribagorça,²⁴ ve de *morabit* o *murabit* «ermita».²⁵

21. OC, vol. V, pàgs. 24-25.

22. OC, vol.V, pàgs. 144.

23. OC, vol. V, pàg. 228. E. Moreu-Rey: *Antroponímia*, pàgs. 14-24.

24. L'altre és a Sopenra: Les Mesquites —pronunciats el plural en *-as*— proper a Freixanet.

25. DCVB, vol. VII, pàg. 449. OC, vol.V, pàgs. 284-287.